

HAR FNS SPESIALRAPPORTØR FOR TROS- OG LIVSSYNSFRIHET SIN KRITISKE VURDERING AV «DANSKHED» MEDFØRT NYE TILTAK OG NY KOMMUNIKASJON I DEN POLITISKE OG KIRKELIGE SFÆREN?

Professor, dr. philos (statsvitenskap), dr. juris Hans Morten Haugen

Resumé: Danskhet kan forstås både som en diskursiv strategi og som et mer substansielt begrep, som spesifiserer visse forventninger for å tilhøre det danske kollektivet. De siste par tiårene har vært dominert av en danskhet-forståelse som holder danske verdier opp mot særlig islam. Artikkelen viser at danskhet kan forstås på flere måter enn som en generell avstandstaken fra islam. FNs tidligere spesialrapportør for tros- og livssynsfrihet uttrykte kritikk av danskhet – i tre ulike dokumenter – etter besøket i Danmark i 2016. Han presenterte anbefalinger for en mer inkluderende danskhet. Artikkelen identifiserer innholdet i det substansielle begrepet danskhet, som blant annet kan knyttes til den danske åndsfrihetstradisjonen. Artikkelen drøfter om noen av endringene i politikk og kommunikasjon fra danske politikere eller endringene i kommunikasjon fra folkekirken kan føres tilbake til kritikken og anbefalingene fra FNs spesialrapportør. Artikkelen finner at noen av de politiske endringene er i tråd med anbefalingene fra FNs spesialrapportør, mens folkekirken i sin kommunikasjon nylig har endret begrepsbruken – vekk fra begrepet danskhet.

Introduksjon

I en globalisert verden har politiske partier og bevegelser en tendens til å knytte religiøs tilhørighet til nasjonale identiteter, noe som resulterer i politisering av religion (Lindberg 2020). Dessuten er religiøs selvidentifikasjon og hyppig oppmøte ved gudstjenester korrelert med skepsis til immigrasjon, men i Skandinavia gjelder dette kun

Danmark (Lövheim et al. 2018a, 151; Pew Research Center 2018, 23). Synet om at religion fører til konflikter er dessuten mer utbredt i Danmark enn i de andre skandinaviske landene (Lövheim et al. 2018b, 40). Ved å utvide perspektivet til Nord-Europa, er kirkegående protestanter generelt mindre skeptiske til innvandrere og muslimer sammenlignet med andre deler av Europa (Vaughan 2021; Ribberink, Achterberg og Houtman 2017, 273; Doebler 2015, 2014). I Danmark går økt oppslutning i kirkebesøk sammen med lav skåre på spørsmål om betydningen av kristen tro og Gud (Inglehart 2021, 90-99; Storm, Rutjens og van Harreveld 2020; se også Furseth et al. 2018, 56), med såkalte kirkegående kristne som de mest skeptiske til islam (Pew Research Center 2018, 21). Den siste EU Special Eurobarometer-rapporten viser imidlertid at relativt få dansker er enige om at innvandrere må «forplikte seg til livsstilen i [Danmark] ved å akseptere samfunnets verdier og normer» (EU-kommisjonen 2022, 55, egen oversettelse, alle engelske oversettelser er gjort av forfatteren); enda færre er enige i at «Dele [danske] kulturelle tradisjoner» er viktig (EU-kommisjonen 2022, 58). Derfor ser det ut til å være «religiøs annenhet», og ikke «annenhet» i seg selv som oppfattes negativt i Danmark.

Det er også relevant at Danmark, inspirert av Nederland, var tidligst ute med å innføre borgerintegrering-politikk, som kort fortalt handler om krav som stilles til ikke-borgere for å få permanent opphold og dansk statsborgerskap. Det er rimelig å forstå Indfødsretsprøven – som er en del av denne borgerintegreringen – som et virkemiddel for å øke oppslutning om en felles forståelse av hva det vil si å være dansk. Danmark og Sverige førte totalt motsatt borgerintegrering-politikk på 2000-tallet (Goodman 2010, 757, 764). Statsborgerskapstester og språkprøver ble implementert i Norge fra 2016 og vil implementeres i Sverige fra 2025.

Den skandinaviske konteksten er preget av at de fleste kirkemedlemmene har et identitet-forhold til majoritetsreligionen (Thorleifson og Ravik Jupskås 2019). Identitetsskopligen i Danmark er illustrert ved at moralsk tradisjonalisme er mindre viktig for danske velgere enn for norske og svenske velgere (Lövheim et al. 2018a, 177; Knutsen 2018, 200, 221-222).

Begrepet «danskhet» handler kort fortalt om personers forhold til det særpregede danske. Begrepet vil bli mer forklart nedenfor; begrepet ble hyppig brukt 2000-tallet, men fikk ny synlighet ved å dukke opp 15 ganger – med et overordnet budskap om en mer inkluderende danskhet – i tre rapporter (FNs spesialrapportør 2016a; 2016b; 2016c). Som vi skal se under hadde danske myndigheter innvendinger til rapportene, som ble utstedt etter besøket i Danmark av den tidligere (2010 til 2016) FNs spesialrapportør for tros- og livssynsfrihet, Heiner Bielefeldt («FNs spesialrapportør»). Han hevdet at danskhet har en negativ innvirkning på opplevelsen av å høre til i Danmark, særlig det å være jøde eller muslim i Danmark (FNs spesialrapportør 2016c, avsnitt 71 og 72). Det er også relevant at han i en senere bok – skrevet etter at han ikke lenger var FNs spesialrapportør (Bielefeldt og Wiener 2020, 113) – argumenterer for at Danmark illustrerer en situasjon der politiske myndigheter argumenterer mot politisert religion,

men fremmer sin egen politiserte religion. Det å omtale dansk religionspolitikk som politisert religion er en negativ omtale, som er relevant når vi skal senere skal vurdere kritikken han fremmet mot Danmark.

Den tidligere FNs spesialrapportør påpeker at det i Danmark er en tendens til å understreke «indre overbevisning» (FNs spesialrapportør 2016c, avsnitt 10, 45), noe han holder fast ved i en senere bok, ved formuleringen «radikal internalisering av tro...» (Bielefeldt og Wiener 2020, 112). FNs spesialrapportør er videre bekymret for ikke-erkjennelse av ikke-religiøse samfunn (FNs spesialrapportør 2016c, avsnitt 75(d)) og den daværende blasfemibestemmelsen (FNs spesialrapportør 2016c, avsnitt 54-56 og 75(e)).

I tillegg identifiserer rapporten fire funksjoner til Den evangelisk-lutherske kirke i Danmark (heretter: «folkekirken»): identitet, kontroll over religiøst liv, sikring av sekularitet, og bygging av broer mellom religioner i Danmark (FNs spesialrapportør 2016c, avsnitt 17, 20). Ifølge FNs spesialrapportør er hver av disse funksjonene knyttet til spesifikke problemer Danmark står overfor: fremmedgjøring, diskriminerende privilegier, aggressiv sekularisme og ignorering av minoriteter. Selv om disse problemene er basert på informasjon fra blant annet representanter for de religiøse minoritetene er måten disse fire problemene omtales på lite nyanserte.

Det er også relevant at kritikk har blitt uttrykt av FNs menneskerettighetskomité i 2008 og 2016², bestående av menneskerettighetsekspert, og FNs Menneskerettighetsråds Universal Periodic Review i 2011, 2016 og 2021³, der alle stater kan uttrykke kritikk og anbefalinger. En analyse av hvordan danske myndigheter har respondert på disse er utenfor rammen av denne artikkelen.

Problemstillingen som denne artikkelen søker å besvare er: *Hvordan kan begrepet danskhet forstås ut fra den rollen folkekirken tilskrives i den danske offentlige samtalen og kan vi forstå endringer gjort av Folketinget og folkekirken i lys av begrepet danskhet som løftet fram av FNs spesialrapportør for tros- og livssynsfrihet etter besøket i Danmark i 2016?*

Følgende underspørsmål vil strukturere drøftingen: Hva er mandatet til FNs spesialrapportør og FNs menneskerettighetsorganer? Hvordan forstås danskhet teoretisk, og hvordan er begrepet brukt i den offentlige samtalen? Hvordan er sentrale trekk ved Danmark og danskhetsbegrepet utfordret av rapporten til FNs spesialrapportør? Hvordan var mottakelsen av særlig sluttrapporten? I lys av de mange lovene vedtatt i 2016 og senere, kan disse forstås i lys av danskhet, altså forventninger til å tilhøre det danske kollektivet, forankret i dansk åndsfrighetstradisjon? Er den forventningen som formidles av FNs spesialrapportør om at folkekirken rommer en «spirit of inclusiveness» (FNs spesialrapportør 2016c, avsnitt 73 og 75(g)) en realistisk forventning?

Om metodevalg: Jeg gjennomgår den danske regjeringen og partienes svar på FNs spesialrapportørs rapporter – slik disse ble formidlet i media – samt nylige regjeringsplattformer, for å identifisere mulige spor av en mer inkluderende danskhet i kommuni-

kasjonen fra politikere. Jeg analyserer også senere endringer i lovverket som regulerer organisert religion, særlig 2017-loven om trossamfunn uten for folkekirken. Videre presenteres to lovforslag, med en forklaring på hvorfor de ikke fikk gjennomslag. Når det gjelder folkekirken, er det lagt vekt på dens hjemmesider og publikasjoner om integrering og offentlig teologi, altså ikke innlegg på sosiale medier.

Jeg drøfter i mindre grad vedtak fra folkekirken. Folkekirken har ingen synode, men ett nasjonalt organ, Folkekirkens mellemkirkelige Råd, er siden 1990 lovhjemlet (Folkekirkens mellemkirkelige Råd udatert; Kirkeministeriet 2009). Bispemødets referater gir også innblikk i folkekirkens prioriteringer og bekymringer, og reflekteres noe. Mangelen på en synode i Danmark innebærer at det kan være vanskeligere for folkekirken å få sin stemme hørt, slik det skjer i andre nordiske folkekirker, som Den norske kirke (Haugen 2022; Strømmen og Schmiedel 2020). Analysen trekker ikke inn kirkelige paraplyorganisasjoner, en som kritiserer dansk politikk (Haugen 2022, 66, siterer Tverkkulturelt Center; for kritikk av dansk politikk på 2000-tallet, se Haugen 2011). Plassen tillater ikke å analysere inngående de tre dokumentene fra FNs spesialrapportør, og plassen tillater heller ikke analyse av de danske partienes programmer.

De ulike delene vil søke å svare på de underspørsmålene som er gjengitt over. Del 2 spesifiserer mandatet til FNs spesialrapportør og klargjør noen begreper. Del 3 forklarer kjernen i danskheten, med bruk av danske akademiske kilder og noen kilder fra danske myndigheter. Del 4 spør om danskhet også kan fungere inkluderende. Danmarks og politiske partiers svar på FNs spesialrapportørs rapport og to regjeringsplattformer er forklart i del 5. Del 6 gjennomgår lovendringer de siste sju årene. Del 7 analyserer kommunikasjonen til folkekirken. Avsnitt 8 er en konklusjon.

Klargjøring om mandat og oversettelser

Integritet, kompetanse og sannhetssøking skal prege alle FNs spesialrapportører (FNs Menneskerettighetsråd 2007). Mandatet for det som utgjør FNs såkalte «spesialprosedyrer», der spesialrapportører er de absolutt fleste – de andre er arbeidsgrupper, landrapportører og uavhengige eksperter – er nokså likt: (i) avgi såkalte «communications», altså konkrete bekymringer sendt til stater, selskaper eller «andre enheter», som interstatlige organisasjoner, Den internasjonale olympiske komité, eller en stats utenriksminister (FNs spesialprosedyrer 2023, 11-16; FNs Høykommissær for menneskerettigheter 2023); (ii) avgi rapporter, inklusive landrapporter etter landbesøk, de fleste rapporterer to ganger i året, både til FNs Menneskerettighetsråd og FNs Generalforsamling; og (iii) fremme mandatet på ulike måter, gjennom deltakelse på faglige arrangementer, ved selv å arrangere, og ved å koordinere med andre spesialprosedyrer. Slik koordinering kan også handle om felles «communications». Det forventes at de innklagede gir tilsvarende svar på «communications». For landrapporter fra spesialprosedyrerne har statene ikke plikt til å melde tilbake hvordan de har søkt å etterleve anbefalingene eller hvordan de vurderer disse; de kan imidlertid gi tilsvarende svar til rapporten.

Det er formelle kommunikasjonsprosedyrer for å følge opp de såkalte «concluding observations» fra de såkalte «treaty bodies», som har mandat til å overvåke etterlevelsen av en av FNs menneskerettighetskonvensjoner (FNs Menneskerettighetskomite 2019).

Den gjeldende tittelen for FNs spesialrapportør ble vedtatt i 2001 (ECOSOC 2001) og FNs Menneskerettighetsråd (2008, punkt 18) spesifiserer mandatet til FNs spesialrapportør som å fremme tiltak, identifisere hindringer, vurdere myndighetenes handlinger og ha spesiell oppmerksomhet på kjønnsesifikke overgrep.

Globalt ser vi en større vekt på å legge til rette for utøvelse av trosfrihet sammenlignet med å legge til rette for utøvelse av (ikke-religiøs) livssynsfrihet – men det er viktig at mandatet til FNs spesialrapportør dekker både tros- og livssynsfrihet.

Det engelske uttrykket «belief» er i danske offisielle oversettelser spesifisert som «tro» (FNs Konvensjon om sivile og politiske rettigheter [ICCPR], artikkel 18) eller «overbevisning» (Europeisk konvensjon om menneskerettigheter og grunnleggende friheter [EMK], artikkel 9). I tråd med mandatet og forståelsen til FNs spesialrapportør vil artikkelen bruke (ikke-religiøst) «livssyn» som oversettelse av «belief».

Danskhet og dens forankring

Det andre underspørsmålet lyder: Hvordan forstås danskhet teoretisk, og hvordan er begrepet brukt i den offentlige samtalen? Ut fra artikkelens sentrale tema er det naturlig å trekke inn særlig folkekirkenes tilskrevne rolle i å fremme danskhet. Danskhet velges som sentralt begrep framfor begreper som «civil religion» (Lindberg 2015; Porsdam 2012) og «borgerlig nasjonalisme» (Bakkær Simonsen og Bonikowski 2020). En historisk gjennomgang av begrepet danskhet knytter det til ulike kjennetegn i ulike epoker, som «landlig», «den lune folkelighed», «venstreorientering» og «civiliserede, sekulariserede, demokratiske» (Christiansen 2023), med en konklusjon om at det ikke lenger finnes «konsensus om, hvad dansk identitet indebærer.»

Danskhet-begrepet er formet av Danmarks unike historie og intellektuelle arv (Østergaard 2017; 57-58; 69-71; Pedersen 2015; Dalsgaard 2015; Mouritsen og Olsen 2013, 696-697; Lundgreen-Nielsen 1992; Nissen; 1992; Rerup 1992). Tre redaktører av boken *Hvad er så danskhed?* kategoriserer danskhet som «abstrakt» (Knap, Nielsen og Pindstrup 2005, 7), mens ett av kapitlene spesifiserer det som «de fortolkninger, danskerne har i deres egenskab af medlemmer af netop det danske samfunnet» (Wentzel 2005, 41, kursiv fjernet). Marstal (2005) erkjenner at danskhet omfatter et inkluderende «nationalt» og et eksklusivt «nationalistisk» kjennetegn, hvor sistnevnte ble dominerende fra 2000-tallet og fremover.

Danskhet handler om å sikre tilhørighet til det danske samfunnet, og som element i dette inngår den nokså brede enigheten om å unngå å la religion påvirke politikken. Det er imidlertid en uenighet om hvilken rolle religion skal spille i forståelsen av danskhet.

Kort fortalt er det to ytterligheter, der motpolene utgjøres av en sterk sekularisme og det som kan benevnes kulturkristendom.

Begge disse motpolene rommes i en kronikk av daværende statsminister Anders Fogh Rasmussen: «Hold religionen indendørs». Det sekulære argument lyder: «For at sikre en fortsatt sterk sammenhengskraft i fremtiden er det derfor etter min oppfattelse ønskelig, at religion kommer til å fylde mindre i det offentlige rum» (Fogh Rasmussen 2006). Sammenhengskraft er et begrep som ble brukt på 1990-tallet av Nyrup Rasmussen, sosialdemokratisk statsminister (1993-2001) for å fange robustheten til den danske staten overfor global konkurranse, men ble omformulert av Fogh Rasmussen (Venstre-statsminister 2001-2009) for å styrke tilhørighetsfølelse til den danske nasjonen i møte med innvandring (Fischer 2010). Videre understreker Fogh Rasmussen (2006) viktigheten av at «de troende holder deres dogmer for sig selv», og han bruker uttrykket «formørkelse» om etterlevelse av gamle religiøse skrifter.

Kulturkristendommen formidles av Fogh Rasmussen ved å peke på at «et massivt flertal af danskerne deler et fælles kulturkristent grundlag. Flertallet er almindelige folkekirkekristne, som mere eller mindre ubevidst er bærere af kristne holdninger og traditioner» (Fogh Rasmussen 2006). I kronikken formidler Fogh Rasmussen også kritikk av både krav et nasjonalt kirkelig råd og en synode: «Kirken har ikke – og skal ikke have – nogen ydre magt. Og ingen kan tale på dens vegne.» Selv om han ikke eksplisitt tematiserer det at regjeringen i en slik situasjon har stor makt, presiserer han at folkekirken er «folkets kirke, ikke statens kirke» (Fogh Rasmussen 2006). Fogh Rasmussen bruker ikke begrepet danskhet i kronikken.

Religion har fått økt oppmerksomhet i Danmark, med mer hyppig omtale av religion i parlamentariske debatter i 2018, sammenlignet med 1988 (Lindberg 2020, 91), og disse debattene dreide seg i hovedsak om hvordan politikere kan begrense religion, i første rekke islam. At individuelle valg i Danmark verdsettes på bekostning av tilslutning til religiøse normer og dogmer kommer også til uttrykk i boken *I hjertet af Danmark*, skrevet av Gundelach, Raun Iversen og Warburg (2008). Boken er strukturert rundt «syv søsterinstitutioner» og «syv mentale mønstre». En av institusjonene er «religionen» – som i underkapitler konkretiseres som blant annet «Kulturkristendom», «Kirkekristendom» og «Civilreligion», der det siste operasjonaliseres som «at legitimere den danske nation ...» (Gundelach et al. 2008, 149); konkret bruk av termen «Gud» hos Danmarks Dronning. Kristendom er også tematisert under de mentale mønstrene, særlig kapitlet «At være sig selv». Begrepet danskhet eller «det danske» forstås av de intervjuede som atferd og identitetsfølelse (Gundelach et al. 2008, 163), poetisk nasjonalfølelse (Gundelach et al. 2008, 175), en forståelse av at kristendom uttrykkes i dansk skikk og bruk (Gundelach et al. 2008, 219), og det forfatterne – ved hjelp av en Grundtvig-salme – konkretiserer som «den frivillige tilslutning til ... modersmålet, fædrelandet, historien og ... styreformene» (Gundelach et al. 2008, 229).⁴

I forkant av utgivelsen oppsummerer Gundelach et forskningsintervju med en informant: «Derfor skal vi heller ikke have moskéer i Danmark.» Gundelach fortsetter: «Og det syn på religion henger tæt sammen med det, man kan betegne som danskhed eller dansk mentalitet. Et begreb, som i de senere år er blevet defineret mere og mere som en kontrast til islam» (Rasmussen 2007). En ekskluderende forståelse av danskhet har preget den offentlige samtalen i Danmark de siste to tiårene.

To andre måter å definere det danske på er interessant for denne artikkelen. I stedet for å definere danskhet, startet danske myndigheter en prosess der alle dansker ble invitert til å stemme over 10 såkalte «danske værdier», den såkalte Danmarkskanon (Danmarks ambassade til Storbritannia 2016; Bay Nielsen 2016; for en annen tilnærming, se Politikken 2021). Den kristne kulturarv er på listen over disse ti verdiene.

Mens de ikke bruker begrepet danskhet, lister statsvitenskap-forskerne Mouritsen og Olsen (2013, 696-697) opp «elementer i en dansk integrasjonsfilosofi»: (i) dansk språk; (ii) kulturell homogenitet; (iii) egalitarisme og demokrati, som fører til antiautoritarisme; (iv) velferdssamfunn, finansiert av skatter; og (v) en sammenstilling av lutheranisme og grundtvigianisme; konkret «Grundtvigian-Lutheran notion of awakening».

I denne innholdslisten er det siste punktet mest interessant for denne artikkelen. Martin Luthers vektlegging av alle mennesker som like ansvarlige overfor Gud, med vekt på ikke-hierarkier har gjort Luther til et ikon for individualisme og individuelt ansvar. Arven etter Grundtvig er mangfoldig. Begrepet «høyreorientert grundtvigianisme» (Haugen 2022, 38-39) fanger opp denne selektive bruken av Grundtvig; prest, salmedikter og initiativtaker til folkehøyskolebevegelsen i Danmark og Norge, under slagordet «folkelig dannelse på kristendommens grunn». Grundtvig understreket at gjennom utdanning får den enkelte evner til å bidra positivt til den danske nasjonsbyggingen (Pedersen 2015, 419-424; Mouritsen og Olsen 2013, 697). Grundtvig var også opptatt av menneskehetens forbedring og verdsatte åndsfrihet.

Selv om listen til Mouritsen og Olsen (2013) ikke eksplisitt rommer åndsfrihet, som nettopp er en sterk og integrert del av dansk tenkning, er åndsfrihet innbefattet i det siste punktet, altså sammenstillingen av lutheranisme og grundtvigianisme.

De fire første elementene til Mouritsen og Olsen (2013) kan med en samlebenevnelse omtales som nasjonal samhörighet i en liten stat; og som i Fogh Rasmussen (2006) sitt vokabular vil være sammenhengskraft. I det følgende vil åndsfrihet gis større oppmerksomhet enn sammenhengskraft.

Danskhet som inkluderende

Det tredje underspørsmålet lyder: Hvordan er sentrale trekk ved Danmark og danskhetsbegrepet utfordret av rapporten til FNs spesialrapportør? Den lange tradisjonen som vist av Christiansen (2023) viser at danskhet har historisk sett hatt et potensiale til å fungere inkluderende. Kan den danske forståelsen av sekularitet og åndsfrihet, som

begge er inspirert av Luther og Grundtvig, gi et utvidet innhold til danskhet slik at begrepet i framtiden i større grad kan fungere inkluderende? Det er en slik forståelse som legges til grunn av FNs spesialrapportør. Han kritiserer en ekskluderende danskhet og anbefaler en inkluderende danskhet.

I anbefalingene bruker FNs spesialrapportør begrepet «inclusive» i alt tre ganger og «inclusiveness» i alt tre ganger (FNs spesialrapportør 2016c, avsnitt 71 [innledningen], 73-75). Inclusive knyttes to ganger til «Danish identity», og en gang til «fair ... Danish society». Inclusiveness knyttes alle tre ganger til folkekirken som «source of inclusiveness» eller «spirit of inclusiveness». Danskhet som begrep er ikke til stede i anbefalingene. Dette må leses slik at FNs spesialrapportør opplever at særlig folkekirken besitter ressurser til å kunne fremme inkluderende forståelser av hva det vil si å være dansk.

Det å tolerere at noen formidler noe man selv er grunnleggende uenig i er et uttrykk for liberale holdninger. At liberale holdninger preger Danmark er illustrert ved den høye andelen som forsvarer religiøse ekstremisters rett til å holde folkemøter (Lövheim et al. 2018a, 150); noe som må forstås som et uttrykk for toleranse. Videre er dansker som andre skandinaver sekulærrasjonelle (World Value Survey 2022; Nelson 2017), som ofte går sammen med toleranse (Pew Research Center 2018). Slike holdninger peker i retning av muligheten for en inkluderende danskhet.

Sekularitet har ikke én definisjon, men forstås her som religioners svekkede innflytelse på den enkeltes valg i dagliglivet (Bullivant og Lee 2016). Dette er et mer presist begrep enn sekularisme, som kan opptre på samfunns-, organisasjons- og individnivå (Dobbelaere 2002) og fungere både som ideologi, prinsipp og politisk program (Kettel 2020).

En definisjon av sekularisme som legger vekt på skillet mellom stat og religion passer ikke på Danmark, siden regjeringen har direkte innflytelse på folkekirken, og i fravær av en synodal struktur, er det Folketinget som fungerer som en slags synode for folkekirken.

Samtidig er forståelsen av at folkekirken må respektere statens myndighet over folkekirken, og at «ingen kan tale på dens vegne» (Fogh Rasmussen 2006) langt mer kompleks. Ett eksempel kan illustrere dette: I en presentasjon av et 2023-vedtak fra Bispemødet om forholdet stat og kirke heter det om et tidligere møte med kirkeministeren at «hele processen om afskaffelse af store bededag [som skjedde i februar 2023] er et uhørt statsligt indgreb...» (folkekirken 2023a). De sterke ordene i denne protesten viser at representanter for religionssamfunn kan hevde sine standpunkter i møte med politiske myndigheter, selv om de ikke kan forvente å få gjennomslag for sine standpunkter.

Danmark preges av betydningen av stedegne verdier og betydningen av fellesskap. Likevel er verken kommunitarisme (MacIntyre 1981) eller kristianisme (Brubaker 2017) egnet til å beskrive Danmark på en tilstrekkelig presis måte. Til det står universelle menneskerettigheter og sekulær-tolerante holdninger for sterkt i Danmark.

I denne sammenheng er det relevant at Brubakers forståelse av kristianisme kritiseres av Schmiedel (2021) og Thorleifsson og Jupskås (2019), siden Brubaker legger til grunn at de som tilslutter seg kristianisme ikke samtidig kan tilhøre et kristent trosfellesskap. Brubakers kritikere legger til grunn det intrikate forhold mellom et sekulært verdensbilde og et kristent verdensbilde, og kristne troende og kirkegjengere kan være kristianister på den måten Brubaker har beskrevet.

Oppsummert står sekularitet sterkt i Danmark, parallelt med en gjenoppliving av folkekirkens samfunnsrelevans. Før en vurdering av om FNs spesialrapportør sine rapporter resulterte i politiske endringer og endringer i kommunikasjon er det viktig å vite hva som ble kommunisert av de politiske aktørene i etterkant av særlig sluttrapporten til FNs spesialrapportør.

Responser på FNs spesialrapportørs sluttrapport fra politiske aktører i Danmark

Etter sluttrapporten (FNs spesialrapportør 2016c) ga fire politiske partier i media uttrykk for sine synspunkter (Kristensen 2017). Kort sagt var to positive til innholdet – Socialistisk Folkeparti (SF) og Enhedslisten (E) – mens to var negative – Liberal Alliance (LA) og Dansk Folkeparti (DF). Sistnevnte spesifiserte at Danmark praktiserer religionsfrihet, men ikke religiøs likestilling, en posisjon som deles av flere partier. FNs spesialrapportør – etter at mandatperioden var utløpt – understreker hva likebehandling innebærer: «Alt må ikke være likt. Men forskjellsbehandlingen må være rimelig» (sitert i Gran 2018).

Stater som har fått sin politikk vurdert i rapporter fra FNs spesialrapportører har rett til å svare på disse. Av tre innvendinger fra Danmarks regjering (2017) er det ingen som handler om ulik forståelse av danskhet, men regjeringen uttrykker klart at Danmark ikke vil bli fortalt hvordan det religiøse livet skal reguleres¹, og svaret ga ingen forhåpning om endringer i ikke-ankjennelsen av ikke-religiøse livssynsamfunn i Danmark.

Dette svaret ble sendt inn av den danske regjeringen som ble dannet på slutten av 2016 (Venstre (V), LA og Det Konservative Folkeparti (KF)); regjeringsplattformen la vekt på at Danmark er et kristent land (Danmarks regjering 2016a, 84), og lanserte like etterpå Danmarkskanonen (Bay Nielsen 2016).

En sosialdemokratisk regjering tok makten i 2019, støttet av tre partier til venstre. Dens regjeringsplattform inkluderer verken begrepene kristen, religion, eller kirke (Berlingske 2019), men formuleringen om kristent land ble igjen brukt i regjeringsplattformen fra 2022, med Socialdemokratiet (S), Moderatene (M) og Venstre (V) (Danmarks regjering 2022, 51).

Regjeringene for 2016-2019 og 2019-2022 har fått vedtatt syv lover og lovbestemmelser på religionens område – tildekkingsforbudet ikke medregnet – og opphevet én lovbestemmelse, som vi nå vil se.

Regulering av trossamfunn

Det femte underspørsmålet lyder: I lys av de mange lovene vedtatt i 2016 og senere, kan disse forstås i lys av danskhet, altså forventninger til å tilhøre det danske kollektivet, forankret i dansk åndsfrihetstradisjon? For å starte med den opphevede bestemmelsen ble straffeloven § 140 opphevet, initiert av DF og E; stemmeresultat: 75-27 (End Blasfemi Laws 2017; det var kun S som stemte imot). Den konkrete bakgrunnen for opphevelsen var en retts sak reist mot en person som brente Koranen i hagen sin, og la dette ut på Facebook, men en opphevelse hadde vært på den politiske dagsorden også før dette skjedde.

Selv om noen framstiller lovendringen om å forby «utilbørlig behandling af et skrift, der har væsentlig religiøs betydning for et anerkendt trossamfund...» (Justitsministeriet 2023a, 1⁵) som å «gjeninnføre blasfemiparagrafen» (Stanghelle 2023) er dette upresist. Den vedtatte lovendringen blir andre setning i en lovbestemmelse (110 e) hvis *formål* er «at beskytte Danmarks forhold til fremmede magter og den danske stats interesser i forhold til udlandet» (Justitsministeriet 2023a, 2) og plasseringen er kapittel 12: Forbrydelser mod statens selvstændighed og sikkerhed.

Ettersom folkekirkens privilegerte status i Danmark «kan ha diskriminerende virkninger...» (FNs spesialrapportør 2016c, avsnitt 73; se også avsnitt 21) vil det gis størst oppmerksomhet til lov om trossamfund uden for folkekirken (Kirkeministeriet 2017; heretter: «2017-loven»). Det legges mindre vekt på lover som søker å begrense det som kan kalles «ikke-tolerant religion» i Danmark.

2017-loven ble resultatet av Folketingets behandling av rapporten fra Trossamfundsudvalget (2017; for ytterligere perspektiver, se Christoffersen, Jørgensen og Andersen 2019). Ved å fremheve «tro på magter, som står over mennesker og naturlove ...», opprettholdes ikke-inkluderingen av ikke-religiøse samfunn. Tre forhold regulert av loven er spesielt relevante: Økonomi, trosgrunnlag og rapportering, for å opprettholde status som anerkjent trossamfund. Jeg skal kort gjennomgå disse tre.

Økonomi: Anerkjente trossamfunn som oppfyller årlige rapporteringskrav gis skattefradrag for gaver, som angitt i ligningsloven § 8 A (Skatteministeriet 2019), «hvis midler anvendes i almenvelgørende eller på anden måde almennyttigt øjemed til fordel for en større kreds af personer.» Merverdiavgiftskompensasjon og andre ordninger er også tilgjengelig for trossamfunn (Trossamfundsudvalget 2017, 10, 141-142).

Trosgrunnlag: 2017-loven § 7 sikrer rett til å danne trossamfunn, forutsatt at disse har minst 50 medlemmer og ikke oppfordrer til «noget, der strider mod bestemmelser i lov eller bestemmelser fastsat i medfør af lov.» Denne ordlyden er forskjellig fra § 67 i Grundloven, som fremhever at «intet læres eller foretages, som strider mod sædeligheden eller den offentlige orden.» Det kan være nødvendig å forby religiøs praksis som oppfordrer til ulovlige handlinger, men § 7 må leses i lys av samvittighetsfriheten (ICCPR artikkel 18; EMK artikkel 9). I tillegg til reservasjonsbestemmelser for inngåelse av ekteskap mellom personer av samme kjønn og utføring av abort under sundheds-

loven (Kirkeministeriet 2012; Indenrigs- og Sundhedsministeriet 2019, § 102) er det avklart i forarbeidene til førstnevnte (Social- og Integrationsministeriet 2012, kap 2.1.2) at reservasjonsretten gjelder ved vigslar i folkekirken og i anerkjente trossamfunn. Det at et trossamfunn oppfordrar sine medlemmer til å utnytte en slik reservasjonsrett, som også gjelder for abort, vil derfor ikke bryte mot «bestemmelser i lov ...»

Rapportering: 2017-loven innebærer ulike former for kontroll av anerkjente trossamfunn, nærmere spesifisert i den påfølgende Bekendtgørelse om Trossamfundsregistret (Kirkeministeriet 2018; heretter: «2018-bekendtgørelsen»; se også Kirkeministeriet 2022; Krak 2019). Forslaget om et medlemsregister møtte betydelig motstand (Trossamfundsudvalget 2017, 63-64), og ble ikke fremmet. 2018-bekendtgørelsen krever åpenhet for donasjoner i § 17. I tillegg må søknaden om registrering inkludere regnskaper godkjent av en statsautorisert revisor, i samsvar med § 7 i 2017-loven; 2018-bekendtgørelsen § 15-18 spesifiserer kravene til regnskap i påfølgende år.

Forslaget om at trossamfunn skal overholde visse minimumskrav om «demokrati» og «ligestilling», som spesifisert av et flertall i Trossamfundsudvalget (2017, 125), ble ikke støttet av regjeringen, som snarere støttet mindretallet på to som avviste slike krav – ved å vise til den danske tradisjonen for åndsfrihet (Lodberg 2019).

Oppsummeringsvis bidrar lov om trossamfund uden for folkekirken til at religionsamfunn – men ikke livssynssamfunn – får en sterkere anerkjennelse, men samtidig krever loven også mer av religionssamfunn for å opprettholde deres status som anerkjent trossamfunn.

De seks andre lovene spesifiserer følgende (se også Lassen 2020, 142-143): (i) obligatorisk kurs i dansk familierett og dansk politisk system for religiøse ledere som har tillatelse til å innstifte ekteskap (Kirkeministeriet 2016); (ii) obligatorisk kurs og signering av erklæring om å respektere dansk lov for religiøse ledere (Justitsministeriet 2016); (iii) forbudt å støtte visse kriminelle handlinger i sammenheng med religiøs opplæring (Kulturministeriet 2016); (iv); forbudt å opprette foreninger som undergraver menneskerettighetene (Udlændinge- og Integrationsministeriet 2016); (v) offentlig liste over predikanter som skal nektes adgang (Udlændinge- og Integrationsministeriet 2017); og (vi) offentlig liste over fysiske og juridiske personer som det er forbudt å motta donasjoner fra (Udlændinge- og Integrationsministeriet 2021).

Når det gjelder de to sistnevnte, har predikantlisten betydelig politisk gjennomslagskraft, og brukes for å registrere personer i Schengen Information System som skal nektes adgang (Bjåen 2022). Det er 20 muslimske predikanter på listen (Udlændingestyrelsen 2023a). Donasjonslisten har fire oppføringer (Udlændingestyrelsen 2023b).

Et såkalt «borgerdrevet beslutningsforslag» om å forby rituell omskjæring av gutter under 18 år ble vurdert å potensielt bryte med § 67 i Grundloven (Folketingets Administration 2018). Et nytt forslag i 2020 ble trukket i 2021 (Folketingets Administration 2021). Dessuten ble et lovforslag om å få all forkynnelse i alle trossamfunn oversatt til dansk – som var kunngjort at ville bli framlagt i 2021 – likevel ikke foreslått av regjering-

gen. Mens både konstitusjonelle argumenter og bredere menneskerettighetsargumenter ble brukt for å ikke gå videre med omskjæringsforslaget, ble menneskerettighetsargumenter brukt for å ikke gå videre med oversettelsesforslaget (Kristensen 2021).

Oppsummeringsvis er trossamfundsloven, i tillegg til opphevelsen av blasfemibestemmelsen, den mest konkrete politiske endringen i etterkant av besøket og rapportene til FNs spesialrapportør. Rapporten til FNs spesialrapportør medførte eksempelvis at Trossamfundsudvalget (2017, 70) hadde en «længere drøftelse» av bestemmelsene i Grundloven. Danskhetens potensiale til å fungere inkluderende – som FNs spesialrapportør minnet om – har i det minste gitt inspirasjon til denne samtalen. Videre er de begrensningene på religionsutøvelse som faktisk ble vedtatt – og de begrensningene som ble foreslått, men *ikke* vedtatt – i det minste inspirert av den åndsfriheten og toleransen som den danske politiske kulturen preges av.

Folkekirkens offentlige kommunikasjon

Det sjette underspørsmålet lyder: Er den forventningen som formidles av FNs spesialrapportør om at folkekirken rommer en «spirit of inclusiveness» (FNs spesialrapportør 2016c, avsnitt 73 og 75(g)) en realistisk forventning? Tre initiativ er spesielt relevante for å forstå folkekirkens kommunikasjon, sett i lys av begrepet danskhet; disse omhandler offentlig kommunikasjon fra folkekirken. Først Folkekirkens Migrantsamarbejde (startet som Folkekirkens Asylsamarbejde i 2015; nytt navn 2018). For det andre Udvalg for migrantmenigheder, som ble opprettet i 2018 og deretter oppløst av Kirkeministeriet i 2020. For det tredje en prosess som resulterte i en studie (omtalt som «refleksionsoplægget») om offentlig teologi i regi av Folkekirkens mellemkirkelige Råd og Folkekirkens Uddannelses- og Videnscenter (FUV).

Som bakgrunn formidlet Folkekirkens mellemkirkelige Råd i sin årsmelding for 2021 «den meget større folkekirkelige udfordring, som 800.000+ nydanskere uden folkekirkelig baggrund er for en folkekirke, der i udgangspunktet ikke er gearet til at fungere tværkulturelt» (Folkekirkens mellemkirkelige Råd 2022, 3). Dette er en interessant og ærlig selvbeskrivelse.

Folkekirkens Migrantsamarbejde presenterte seg på ulik måte før juni 2021 og etter juni 2021. Den tidligere teksten på hjemmesiden presiserte at det var avgjørende at integreringen av «nydanskere» ble vellykket slik at folkekirken kan representere «hele befolkningen» og fortsette som en «folkekirke» (se også Folkekirkens Migrantsamarbejde 2019, 3). Deretter het det: «Men hvad betyder det for folkekirken, hvis forståelsen af danskhed bliver udfordret?» (Haugen 2022, 78). En tilsvarende tekst lyder nå (Folkekirkens mellemkirkelige Råd 2023a; uthevet skrift i original fjernet):

Den kristne tro og folkekirken er for alle – også dem med andre baggrunde end dansk. Integration af de nye danskere er derfor noget, vi hjælper folkekirken med. Det kalder vi Den Nydanske Folkekirke, og målet er [...]

at gøre folkekirken mere åben, tilgængelig og repræsentativ for nydanskere. Vi arbejder for, at alle typer indvandrere og efterkommere kan føle sig hjemme i folkekirken. Vi ser nydanskere som borgere med betydelige ressourcer og potentialer, der i høj grad kan bidrage til og gavne kirken og samfundet.

Begrepet «nydansker» må også leses i lys av begrepet «sammenhengskraft» som jeg kommer tilbake til nedenfor. Hva som ligger i «repræsentativ» og «føle sig hjemme» er tydeliggjort av den valgte leder av Folkekirkenes mellemkirkelige Råd, som understreker i en nyhetssak som kun finnes på engelsk at folkekirken må «reflect the population in all its diversity» (Folkekirkenes mellemkirkelige Råd 2023b, gjengir Peter Lodberg). En annen nyhetssak presenterer et prosjekt for å «almengøre migrantsamarbeidet» (Folkekirkenes mellemkirkelige Råd 2023c). Ressursheftet fra 2019 understreker også betydningen av å «komme hinanden i møde» (Folkekirkenes mellemkirkelige Råd 2019, 6).

Arbeidet til Udvalg for Migrantmenigheder var ment å foreslå nye lovbestemmelser om tre spørsmål som er relevante for «nydanskere»: dobbeltmedlemskap, migrantmenigheters formelle forhold til en folkekirke-menighet og finansiering av prestestillinger i migrantmenigheter.

Beslutningen om å oppløse kommisjonen som ble fattet av Kirkeministeriet ble sett på som «dybt problematisk» (Folkekirkenes mellemkirkelige Råd 2021, 9; se også Folkekirkenes Bispemøde 2021, 2-3). Begrunnelsen for å oppløse kommisjonen var de ekstra arbeidsbelastningene som følge av Covid-19, men pr november 2023 er arbeidet ikke gjenoptatt.

Studien om offentlig teologi reiser som ett av flere spørsmål: «Hvordan kan kristendom bidrage til sammenhengskraften i samfundet?» (Folkekirkenes mellemkirkelige Råd og FUV 2020, 7). Videre spørres det: «Hvordan kan kristendom bidrage positivt til kultur- og religionsmødet uden at blive udvandet og uden at skabe konflikt?» (Folkekirkenes mellemkirkelige Råd og FUV 2020, 11). Tilnærmingen ved å stille spørsmål reflekterer at det kan være flere svar, men i årsberetningen for 2021 understrekes et økende behov for folkekirken for å hevde seg i den offentlige samtalen (Folkekirkenes mellemkirkelige Råd 2022). Det er også interessant å merke seg at studien om offentlig teologi avsluttes med en refleksjon over Luther, Grundtvig og åndsfrihet, som siterer en politikers advarsel om «aldrig gør sine egne sandheder til totalitære størrelser, der ikke kan diskuteres eller skal klemmes ned over hovedet på andre» (Folkekirkenes mellemkirkelige Råd og FUV 2020, 23; siterer folketingsmedlem Ida Auken (dav. R)).

Som oppsummering ser vi at folkekirken har satt i gang et viktig arbeid for å legge til rette for deltakelse av «nydanskere», med endret kommunikasjon om hva det å representere «folket» innebærer. Dette innebærer på mange måter at vi kan finne det FNs spesialrapportør (2016c, avsnitt 73 og 75(g)) omtaler som «spirit of inclusiveness». På den ene siden fremheves en myk tilnærming, ved å sitere en politiker, som understreker det

å unngå å påtvinge andre «egne sandheder». På den annen side formidles i 2021-årsberetningen folkekirkens økende behov for å gjøre seg hørt, og 2020-årsberetningen kritiserte Kirkeministeriets vedtak om å avvikle Udvalg for migrantmenigheder (Folkekirkens mellemkirkelige Råd 2021, 2), et arbeid som av Bispemødet ble ansett som viktig for «folkekirkens mulighed for at reflektere udviklingen i det danske samfund ...» (Folkekirkens Bispemøde 2021, 3), altså med tydelige forventninger, også til politiske myndigheter.

Konklusjon

Som vi har sett fikk sluttrapporten fra FNs spesialrapportør nokså kjølig velkomst, men det har vært endringer i dansk politikk og kommunikasjon, særlig i folkekirken. Trossamfundsutvalget trakk inn rapporten i drøftelsen av Grundloven. Lov om trossamfund uden for folkekirken gir imidlertid ingen ny forståelse av Grundlovens relevante bestemmelser.

Selv om den økte oppslutningen om folkekirken (Inglehart 2021, 90-99) har skjedd parallelt med at begrepet danskhet har fått preg av en sterkere generell avstandstaken fra islam er det ikke grunnlag for å hevde at ageringen til folkekirken og dens ansatte er den viktigste forklaringen på at danskhet-begrepet har fått en slik «brodd» mot islam. Snarere er den sterkere «brodden» mot islam noe som har preget den danske offentligheten. Selv om artikkelen ikke har drøftet dette, er det rimelig å forstå at noen uttrykk for islam kan stå i et motsetningsforhold til den danske åndsfrihetstradisjonen. Samtidig har vi sett en toleranse blant dansker flest, målt i andelen som støtter religiøse ekstremister sin rett til å holde folkemøte (Lövheim et al. 2018a, 150). Denne toleransen kan forstås som uttrykk for danskhet, altså forventninger til å tilhøre det danske kollektivet, forankret i dansk åndsfrihetstradisjon. Imidlertid kan det ikke settes likhetstegn mellom danskhet og toleranse, siden danskhet omfatter både et inkluderende «nasjonalt» og et eksklusivt «nasjonalistisk» kjennetegn (Marstal 2005).

For den politiske sfæren er det kun én anbefaling fra FNs spesialrapportør (2016c) som klart ble implementert: Opphevelse av blasfemibestemmelsen i straffeloven. Denne endringen skyldes innenrikspolitiske prosesser, og det er ikke funnet at anbefalingen fra FNs spesialrapportør var sentral del av prosessen fram mot opphevelsen av bestemmelsen.

Anbefalingene om en mer inkluderende praktisering av danskhet gjelder spesielt for jøder og muslimer. Et borgerdrevet beslutningsforslag om å forby rituell omskjæring av gutter ble trukket (Folketingets Administration 2018; se også Folketingets Administration 2021).

Vi så at særlig Fogh Rasmussen (2006) eksplisitt formulerte krav til akseptabel religiøs formidling i offentligheten, men lovforslaget om å få all forkyndelse i alle trossamfundn oversatt til dansk ble trukket i 2021. Det er legitimt å stille forventninger til

alle religionssamfunn, slik danske regjeringer med ulik partifarge gjør, og 2017-loven rommer en større anerkjennelse av religionssamfunnene.

Folkekirkens endrede kommunikasjon er blant annet at setningen om danskhet ble fjernet fra folkekirkens hjemmeside etter midten av 2021, og at en tilnærming preget av å «komme hinanden i møde» framheves (Folkekirkens mellemkirkelige Råd og FUV 2019, 6). Denne kommunikasjonen skiller seg fra politikernes klarere forventninger til innvandrere om å tilpasse seg dansk liv, noe som indikerer økt bevissthet om hvordan folkekirken kan fungere inkluderende. Hvorvidt endringene i folkekirkens nye begrepsbruk direkte kan forklares med spenninger omkring begrepet danskhet gir ikke artikkelen en entydig konklusjon på. Disse og andre kommunikasjonsgrep finner sted i en dansk sosio-religiøs kontekst der folkekirken ikke kan markere posisjon i politiske spørsmål og der mange av folkekirkens aktive medlemmer slutter opp om danskhet som «brodd» mot islam, ut fra hvordan flertallet svarer om islamske verdier og innvandring (Pew Research Center 2018, 21; 23).

Til slutt, er det hold i observasjonen til Bielefeldt og Wiener (2020, 113) om at danske myndigheter fremmer sin egen politiserte religion? Artikkelen har funnet at de politiske myndighetene er opptatt av å regulere religion, men samtidig ivareta den danske åndsfrihetstradisjonen, og at den danske befolkningen viser større interesse for folkekirken enn deres sekulære orientering indikerer. Særlig interessant er tendensen til å gå hyppigere i kirken – uten at dansker rapporterer å være mer opptatte av religion eller tro i sine liv (Inglehart 2021, 90-99).

Artikkelen er en betydelig omarbeidet versjon av selvvalgt prøveforelesning holdt i forbindelse med disputas for graden Dr. philos (statsvitenskap), ved Universitetet i Oslo den 7. februar 2022. Tusen takk til Peter Lodberg, en anonym fagfelle og redaktøren for konstruktive tilbakemeldinger.

Noter

1. En norsk undersøkelse viser dette; når respondentene blir bedt om å begrunne sitt medlemskap i Den norske kirke, er «kristen tro» rangert som sjette viktigst (Birkedal og Lannem 2019, 14; 35,8 prosent), etter «å bli døpt», «tilgang til tjenester», «kristen arv», «norsk statsborger» og «føle tilhørighet».
2. Dansk religionspolitikk karakteriseres som diskriminerende (FNs menneskerettighetskomité 2016, av-snitt 37-38; se også FNs menneskerettighetskomité 2008, avsnitt 12).
3. En anbefaling om religiøs diskriminering ble presentert i 2011 (FNs Menneskerettighetsråd 2011, anbefaling 106.60; akseptert; se Danmarks regjering 2011, 6). I 2016 hevdet Danmark at ingen danske lover diskriminerer på grunnlag av religion (Danmarks regjering 2016b, 6; svar til FNs Menneskerettighetsråd 2016, anbefaling 120.145). I 2021 ba USA om at Danmark opphever forbudet mot ansiktsdekkende klær og tillater rituell slakting (FNs Menneskerettighetsråd 2021, anbefaling 60.146; ikke akseptert; se Danmarks regjering 2021, 5).
4. Det tre kommentarene mot slutten av boken som alle er skrevet av innvandrede dansker – eller barn av innvandrere – trekker inn begrepet danskhet med innvandring som tydelig kontekst; se s 250, 260, 263-264, 267.
5. Lovendringen ble vedtatt i Folketinget 7. desember 2023 (94-77); Radikale Venstre stemte med regjeringspartiene. For en menneskerettslig kritikk, se Amnesty 2023. Merk at det opprinnelige forslaget om-handlet «genstand»; se Justitsministeriet 2023b, 1.

Litteratur

- Amnesty. 2023. *Amnesty kritiserer dansk forbud mod utilbørlig behandling af religiøse skrifter: Borgere risikerer straf for at bruge deres basale menneskerettigheder*, pressemelding 7. desember.
- Bakkær Simonsen, Kristina og Bart Bonikowski. 2020. «Is civic nationalism necessarily inclusive? Conceptions of nationhood and anti-Muslim attitudes in Europe.» *European Journal of Political Research* 59 (1): 114-136.
- Bay Nielsen, Silas. 2016. «Befolkningen har talt: Her er den nye Danmarkskanon.» *DR*, 12. desember.
- Berlingske. 2019. «Læs hele aftalen der gør Mette F. til statsminister». 26. Juni.
- Bielefeldt, Heiner og Michael Wiener. 2020. *Religious Freedom Under Scrutiny*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Birkedal, Erling og Turid S. Lannem. 2019. «Kirkelandskapet i Norge i endring – utfordringer til Den norske kirke». *Norsk Tidsskrift for Misjonsvitenskap* 73 (1): 8-22.
- Bjåen, Bjørgulv. 2022. «19 religiøse forkynnere slipper ikke inn i Norge». *Vårt Land*, 16. Juni.
- Brubaker, Rogers. 2017. «Between nationalism and civilizationism: the European populist moment in comparative perspective.» *Ethnic and Racial Studies* 40 (8): 1191-1226.
- Bullivant, Stephen og Lois Lee. 2016. «Atheism» I: Stephen Bullivant og Lois Lee (red.), *Oxford Dictionary of Atheism*. Oxford: Oxford University Press.
- Christiansen, Niels Finn. 2023. «Danmark - historie (Danskhed)», *Den Store Danske* [https://denstoredanske.lex.dk/Danmark_-_historie_\(Danskhed\)](https://denstoredanske.lex.dk/Danmark_-_historie_(Danskhed))

- Christoffersen, Lisbet; Anders Jørgensen og Svend Andersen (red.). *Religionsretlig lovgivning. Kirkeretsantologi 2019. Trossamfundslov – Blasfemibestemmelse*. København: Eksistensen.
- Dalsgaard, Matias Møl. 2015. «Community and Individuality: Grundtvigian and Kierkegaardian Protestantism in Denmark.» I: *Building the Nation. N.F.S. Grundtvig and Danish National Identity*, redigert av John A. Hall, Ove Korsgaard og Ove K. Pedersen, 300-312. Montreal: McGillQueen's University Press.
- Danmarks ambassade til Storbritannia. 2016. What is Danishness? www.facebook.com/dkinuk/posts/what-is-danishness-its-hard-to-define-but-now-we-at-least-have-a-list-with-the-1/1436705176348434 (sett den 11. oktober 2023).
- Danmarks regjering. 2011. *A/HRC/18/4/Add.1, Report of the Working Group on the Universal Periodic Review: Denmark, Addendum*.
- Danmarks regjering. 2016a. *Regeringsgrundlag Marienborgaftalen 2016. For et friere, rigere og mere trygt Danmark*. <https://www.regeringen.dk/nyheder/2016/her-er-det-nye-regeringsgrundlag> (sett den 11. oktober 2023).
- Danmarks regjering. 2016b. *A/HRC/32/10/Add.1, Report of the Working Group on the Universal Periodic Review: Denmark, Addendum*.
- Danmarks regjering. 2017. *A/HRC/34/50/Add.2, Report of the Special Rapporteur on freedom of religion or belief, on his mission to Denmark: comments by the State*.
- Danmarks regjering. 2021. *A/HRC/48/10/Add.1, Report of the Working Group on the Universal Periodic Review: Denmark, Addendum*.
- Danmarks regjering. 2022. «Ansvar for Danmark». <https://www.stm.dk/statsministeriet/publikationer/regeringsgrundlag-2022> (sett den 11. oktober 2023).
- Dobbelaere, Karel. 2002. *Secularization: An Analysis at Three Levels*. Brussel: Peter Lang.
- Doebler, Stephanie 2015. «Love Thy Neighbour? Relationships between Religion and Racial Tolerance in Europe.» *Politics and Religion* 8 (4): 745-771.
- Doebler, Stephanie 2014. «Relationship Between Religion and Intolerance Towards Muslims and Immigrants in Europe: A Multilevel Analysis.» *Review of Religious Research* 56 (1): 61-86.
- ECOSOC. 2001. E/DEC/2001/264, Elimination of all forms of religious intolerance.
- End Blasphemy Laws. 2017. *Blasphemy law abolished in Denmark!* <https://end-blasphemy-laws.org/2017/06/blasphemy-law-abolished-denmark> (sett den 11. oktober 2023).
- EU Commission. 2022. *Special Eurobarometer 519 Report. Integration of immigrants in the European Union*. Brussels: EU Commission.
- Fischer, Jean. 2010. «Sammenhængskraft». Kronik i *Berlingske*, den 18. juni 2010.
- FNs Høykommissær for menneskerettigheter. 2023. Communication report and search (sett den 11. oktober 2023). <https://spcommreports.ohchr.org/>

- FNs Menneskerettighetskomite. 2008. *CCPR/C/DNK/CO/5, Concluding observations on the fifth periodic report of Denmark.*
- FNs Menneskerettighetskomite. 2016. *CCPR/C/DNK/CO/6. Concluding observations on the sixth periodic report of Denmark.*
- FNs Menneskerettighetskomite. 2019. *CCPR/C/125/3/Add.4. Evaluation of the information on follow-up to the concluding observations on Denmark.*
- FNs Menneskerettighetsråd. 2007. *A/HRC/RES/5/2, Code of Conduct for Special Procedures Mandate-holders of the Human Rights Council.*
- FNs Menneskerettighetsråd. 2008. *A/HRC/RES/6/37, Elimination of all forms of intolerance and of discrimination based on religion or belief.*
- FNs Menneskerettighetsråd. 2011. *A/HRC/18/4, Report of the Working Group on the Universal Periodic Review: Denmark*
- FNs Menneskerettighetsråd. 2016. *A/HRC/32/10, Report of the Working Group on the Universal Periodic Review: Denmark*
- FNs Menneskerettighetsråd. 2021. *A/HRC/48/10, Report of the Working Group on the Universal Periodic Review: Danmark.*
- FNs spesialprosedyrer. 2023. *A/HRC/52/3, Communications report of the special procedures. Communications sent, 1 June to 30 November 2022; Replies received, 1 August 2022 to 31 January 2023*
- FNs spesialrapportør. 2016a. Preliminary findings of Country Visit to Denmark by Heiner Bielefeldt Special Rapporteur on freedom of religion or belief. <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=18500&LangID=E> (sett den 11. oktober 2023).
- FNs spesialrapportør. 2016b. *Freedom of religion: UN expert urges Denmark to move towards a more inclusive 'Danishness'.* <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=18509&LangID=E> (sett den 11. oktober 2023).
- FNs spesialrapportør. 2016c. *A/HRC/34/50/Add.1, Report of the Special Rapporteur on freedom of religion and belief on his mission to Denmark.*
- Fogh Rasmussen, A. 2006. «Hold religionen indendørs». *Politikken*, 20. mai.
- Folkekirken. 2023a. «Bispemøde: Forholdet mellem stat og kirke skal undersøges» <https://www.folkekirken.dk/aktuelt/nyheder/bispemoede-forholdet-mellem-stat-og-kirke-skal-undersoeses> (sett den 11. oktober 2023).
- Folkekirken. 2023b. «Folkekirkens medlemmer». <https://www.folkekirken.dk/om-folkekirken/folkekirken-i-tal/medlemmer> (sett den 11. oktober 2023).
- Folkekirkens Bispemøde. 2021. «Referat fra bispemøde i København den 4.-7. januar 2021». Via <https://www.folkekirken.dk/om-folkekirken/hvem-arbejder-i-kirken/biskoppen/bispemoede> (sett den 11. oktober 2023).
- Folkekirkens mellemkirkelige Råd. 2019. *Otte teser om den nydanske folkekirke* <https://www.kirke.dk/raad-udgiver-8-teser-om-integration-folkekirken-skal-hjaelpe-ny-danskere-med-laere-dansk> (sett den 11. oktober 2023).

- Folkekirkens mellemkirkelige Råd. 2021. «Årsberetning 2020». Tilgjengelig via forfatteren (finnes ikke på <https://www.interchurch.dk/om-os/aarsberetning>).
- Folkekirkens mellemkirkelige Råd 2022. «Årsberetning 2021». Tilgjengelig via forfatteren (finnes ikke på <https://www.interchurch.dk/om-os/aarsberetning>).
- Folkekirkens mellemkirkelige Råd. 2023a. «Migrantsamarbejde. Om os». <https://www.interchurch.dk/materialer/migrantsamarbejde/om-os> (sett den 11. oktober 2023).
- Folkekirkens mellemkirkelige Råd. 2023b. «Decline in membership: The Evangelical Lutheran Church in Denmark must become better at including new Danes». <https://www.interchurch.dk/aktuelt/news-in-english/decline-in-membership-the-evangelical-lutheran-church-in-denmark-must-become-better-at-including> (sett den 11. oktober 2023).
- Folkekirkens mellemkirkelige Råd. 2023c. «Invitation og relation hører sammen – også i migrantarbeidet». <https://www.interchurch.dk/aktuelt/nyheder/invitation-og-relation-hoerer-sammen-ogsaa-i-migrantarbeidet> (sett den 11. oktober 2023).
- Folkekirkens mellemkirkelige Råd. Udatert. Lovgrundlag for Folkekirkens mellemkirkelige Råd. <https://www.interchurch.dk/om-os/lovgrundlag> (sett den 11. oktober 2023).
- Folkekirkens mellemkirkelige Råd og FUV. 2020. «Politik kommer ikke af ingenting». Via <https://www.interchurch.dk/aktiviteter/offentlighedsteologi/haefte> (sett den 11. oktober 2023)
- Folketingets Administration. 2018. Indførelse af 18 års mindstealder for omskæring af raske børn. <https://www.borgerforslag.dk/se-og-stoet-forslag/?Id=FT-00124> (sett den 11. oktober 2023).
- Folketingets Administration. 2021. Forslag til folketingsbeslutning om at indføre en aldersgrænse på 18 år for omskæring af drenge af ikkemedicinske årsager. <https://www.ft.dk/samling/20201/beslutningsforslag/b6/tidsplan.htm>
- Furseth, Inger; Lars Ahlin, Kimmo Ketola, Annette Leis-Peters og Bjarni Randver Sigurvinsson. 2018. «Changing Religious Landscapes in the Nordic Countries.» I: *Religious Complexity in the Public Sphere. Comparing Nordic Countries*, redigert av Inger Furseth, 31-80. London: Palgrave Macmillan.
- Goodman, Jane Wallace. 2010. «Integration requirements for integration's sake? Identifying, categorising and comparing civic integration policies.» *Journal of Ethnic and Migration Studies* 36 (5): 753-772.
- Gran, Even. 2018. «FNs tidligere rapportør for religionsfrihet kritisk til norsk lovfor-slag.» *Fri Tanke*, 1. mars 2018.
- Gundelach, Peter, Hans Raun Iversen og Margit Warburg. 2008. *I hjertet af Danmark. Institutioner og mentaliteter*. København: Hans Reitzels forlag.
- Haugen, Hans Morten. 2011. «The Evangelical Lutheran Church in Denmark and the Multicultural Challenges.» *Politics and Religion* 4 (3): 476-502.

- Haugen, Hans Morten. 2022. *Majoritetskirker i den offentlige samtalen om immigrasjon and minoritetsintegrering i Skandinavia, dr. philos. Dissertation*. Oslo: University of Oslo.
- Indenrigs- og Sundhedsministeriet. 2019. Bekendtgørelse af sundhedsloven, LBK nr. 903 af 26.08.2019.
- Inglehart, Ronald. 2021. *Religion's Sudden Decline. What's Causing it, and What Comes Next?* New York: Oxford University Press.
- Justitsministeriet. 2016. Lov om ændring af straffeloven (Kriminalisering af udtrykkelig billigelse af visse strafbare handlinger som led i religiøs oplæring), LOV nr 1729 af 27/12/2016.
- Justitsministeriet. 2023a. Lovforslag nr. L 65. Forslag til Lov om ændring af straffeloven (Forbud mod utilbørlig behandling af skrifter med væsentlig religiøs betydning for et anerkendt trossamfund). https://www.folketingstidende.dk/samling/20231/lovforslag/L65/20231_L65_som_fremsat.pdf (sett den 8. desember 2023).
- Justitsministeriet. 2023b. Lovforslag nr. L 133. Forslag til Lov om ændring af straffeloven (Forbud mod utilbørlig behandling af genstande med væsentlig religiøs betydning for et trossamfund). https://www.ft.dk/ripdf/samling/20222/lovforslag/1133/20222_1133_som_fremsat.pdf (sett den 8. desember 2023).
- Kettel, Steven. 2020. «Secularism and Religion». I: *The Oxford Encyclopedia of Politics and Religion*, redigert av Paul A. Djupe, Mark J. Rozell og Ted G. Jelen. Oxford: Oxford University Press.
- Kirkeministeriet. 2009. Bekendtgørelse om folkekirkens deltagelse i mellemkirkeligt arbejde, BEK nr 740 af 13/07/2009.
- Kirkeministeriet. 2012. Lov om ændring af lov om medlemskab af folkekirken, kirkelig betjening og sognebåndsløsning (Præsters ret til at undlade at vie to personer af samme køn m.v.), LOV nr 531 af 12/06/2012.
- Kirkeministeriet. 2016. Lov om ændring af lov om ægteskabs indgåelse og opløsning (Decorumkrav og obligatorisk kursus i dansk familieret, frihed og folkestyre), LOV nr 1729 af 27/12/2016.
- Kirkeministeriet. 2017. Lov om trossamfund uden for folkekirken, LOV nr 1533 af 19/12/2017.
- Kirkeministeriet. 2018. Bekendtgørelse om Trossamfundsregistret, BEK nr 1283 af 15.11.2018.
- Kirkeministeriet. 2022. *Liste over anerkendte trossamfund and tilknyttede menigheder*. <https://www.km.dk/andre-trossamfund/trossamfundsregistret/liste-over-alerkendte-trossamfund-og-tilknyttede-menigheder> (sett den 11. oktober 2023).
- Knap, Torben Fledelius, Morten Nielsen og Jakob Pindstrup. 2005. «Indledning». I: *Hvad er så danskhed? 11 essays om danskhed i sprog, litteratur and medier*, redigert av Torben Fledelius Knap, Morten Nielsen og Jakob Pindstrup, 7-8. Højbjerg: Hovedland.

- Knutsen, Oddbjørn. 2018. *Social Structure, Value Orientations and Party Choice in Western Europe*. London: Palgrave Macmillan.
- Krak, Nikolaj. 2019. «Uklart, om ministers trussel er nået frem til trossamfund.» *Kristeligt Dagblad*, 4. september 2019.
- Kristensen, Kim. 2017. «FN kritiserer den danske 'danskhed'.» *Information*, 10. februar 2017.
- Kristensen, Kim. 2021. «Omstridt lovforslag bliver sat på pause.» *Netavisen Pio*, 6. oktober 2021.
- Kulturministeriet. Lov om ændring af folkeoplysningsloven og ligningsloven (Indsats mod foreninger, som modarbejder eller underminerer demokrati eller grundlæggende friheds- og menneskerettigheder), LOV nr. 1553 af 13/12/2016.
- Lassen, Eva Maria. 2020. «Limitations to Freedom of Religion or Belief in Denmark.» *Religion & Human Rights* 15 (2): 134-152.
- Lindberg, Jonas. 2015. *Religion in Nordic Politics as a Means to Societal Cohesion. An Empirical Study on Party Platforms and Parliamentary Debates 1988–2012*, phd dissertation. Uppsala: Uppsala Universitet.
- Lindberg, Jonas. 2020. «Changes in the Politicisation of Religion in Scandinavian Parliamentary Debates 1988-2019.» *Nordic Journal of Religion and Society* 33 (2): 87-100.
- Lodberg, Peter. 2019. «Mindretalspositionens kulturteoretiske begrundelse.» I: *Religionsretlig lovgivning. Kirkeretsantologi 2019. Trossamfundslov - Blasfemibestemmelse*, redigert av Lisbet Christoffersen, Anders Jørgensen og Svend Andersen, 61-69. København: Eksistensen.
- Lundgreen-Nielsen, Flemming (1992). «Grundtvig og danskhed». I: *Dansk identitetshistorie. Bind 3, Folkets Danmark 1848-1940*, redigert av Ole Feldbæk, 9-187. København: C.A. Reitzel.
- Lövheim, Mia; Jonas Lindberg, Pål Ketil Botvar, Henrik Reintoft Christensen, Kati Niemelä og Anders Bäckström. 2018a. «Religion on the Political Agenda.» I: *Religious Complexity in the Public Sphere. Comparing Nordic Countries*, redigert av Inger Furseth, 137-191. London: Palgrave Macmillan.
- Lövheim, Mia; Haakon H. Jernsletten, David Herbert, Knut Lundby og Stig Hjarvard. 2018b. «Attitudes, Tendencies and Variations.» I: *Contesting Religion. The Media Dynamics of Cultural Conflicts in Scandinavia*, redigert av Knut Lundby, 33-49. Berlin og Boston: Walter de Gruyter.
- Marstal, Henrik. 2005. *Borger i smilets land. Benny Andersen og danskheden*. København: Aschehoug.
- Mouritsen, Per og Tore Vincents Olsen. 2013. «Denmark between liberalism and nationalism.» *Ethnic and Racial Studies* 36 (4): 691-710.
- Nelson, Robert H. 2017. *Lutheranism and the Nordic Spirit of Social Democracy: A Different Protestant Ethic*. Aarhus: Aarhus University Press.

- Nissen, Henrik S. 1992. «Folkelighed og frihed 1933. Grundtvigianernes reaktion på modernisering, krise og nazisme». I: *Dansk identitetshistorie. Bind 3, Folkets Danmark 1848-1940*, redigert av Ole Feldbæk, 587-673. København: C.A. Reitzel.
- Pedersen, Ove K. 2015. «Conclusion.» I: *Building the Nation. N.F.S. Grundtvig og Danish National Identity*, redigert av John A. Hall, Ove Korsgaard og Ove K. Pedersen, 412-425. Montreal: McGillQueen's University Press.
- Pew Research Center. 2018. *Being Christian in Western Europe*. <http://www.pewforum.org/2018/05/29/being-christian-in-western-europe> (sett den 11. oktober 2023).
- Politikken. 2021. «Avisledere: Danske værdier vandt i rigsret mod Støjberg.» 13. desember 2021.
- Porsdam, Helle. 2012. «Human rights: a possible civil religion?» I: *Civil Religion, Human Rights and International Relations. Connecting People Across Cultures and Traditions*, redigert av Helle Porsdam, 21-41. Cheltenham: Edward Elgar.
- Rasmussen, Morten. 2007. «Ikke så troende, at det gør noget.» *Kristeligt Dagblad*, 21. september 2007.
- Rerup, Lorenz. 1992. «Folkestyre og danskhed. Massenationalisme og politik 1848-1866». I: *Dansk identitetshistorie. Bind 3, Folkets Danmark 1848-1940*, redigert av Ole Feldbæk, 337-442. København: C.A. Reitzel.
- Ribberink, Egbert; Peter Achterberg og Dick Houtman. 2017. «Secular Tolerance? Anti-Muslim sentiment in Western Europe.» *Journal for the Scientific Study of Religion* 56 (2): 259-276.
- Schmiedel, Ulrich. 2021. «The cracks in the category of Christianity: A call for ambiguity in the conceptualization of Christianity.» I: *Contemporary Christian-Cultural Values. Migration Encounters in the Nordic Region*, redigert av Cecilia Nahnfeldt og Kaia S. Rønsdal, 164-182. London: Routledge.
- Skatteministeriet. 2019. Bekendtgørelse af lov om påligningen af indkomstskat til staten (ligningsloven), LBK nr 806 af 08.08.2019.
- Social- og Integrationsministeriet. 2012. Fremsat den 14. marts 2012 af social- og integrationsministeren (Karen Hækkerup). Forslag til Lov om ændring af lov om ægteskabs indgåelse og opløsning, lov om ægteskabets retsvirkninger og retsplejeloven og om ophævelse af lov om registreret partnerskab (Ægteskab mellem to personer af samme køn), 2011/1 LSF 106.
- Stanghelle, Harald. 2023. «En seier for frykten.» *Aftenposten*, 23. september 2023.
- Storm, Ingrid; Bastiaan Rutjens, og Frenk van Harreveld. 2020. «Personal experience or cultural tradition: the difference between Christian identity in the Netherlands and Denmark.» *Religion, Brain & Behavior* 10 (4): 428-443.
- Strømmen, Hannah og Ulrich Schmiedel. 2020. *The Claim to Christianity. Responding to the Far Right*. London: SCM Press.
- Thorleifsson, Cathrine, og Anders Ravik Jupskås. 2019. «Defending the Endangered Nation: Nordic Identitarian Christianity in the Age of Migration.» I: *Contested Hos-*

- pitalities in a Time of Migration. Religious and Secular Counterspaces in the Nordic Region*, redigert av Synnøve Bendixsen og Trygve Wyller, 38-54. London: Routledge.
- Trossamfundsudvalget. 2017. *Betænkning fra Trossamfundsudvalget, Betænkning 1564*. https://www.km.dk/fileadmin/share/nyheder/En_samlet_lovregulering_om_andre_trossamfund_end_folkekirken.pdf (sett den 11. oktober 2023).
- Udlændinge- og Integrationsministeriet. 2016. Lov om ændring af udlændingeloven (Indførelse af en offentlig sanktionsliste over udenlandske religiøse forkyndere m.fl., som kan udelukkes fra at indrejse), LOV nr 1743 af 27/12/2016.
- Udlændinge- og Integrationsministeriet. 2017. Lov om ændring af udlændingeloven (Obligatorisk kursus i dansk familieret, frihed og folkestyre for religiøse forkyndere m.fl. og løfteerklæring om overholdelse af dansk lovgivning), LOV nr 249 af 20/03/2017.
- Udlændinge- og Integrationsministeriet. 2021. Lov om forbud mod modtagelse af donationer fra visse fysiske og juridiske personer, LOV nr 414 af 13/03/2021.
- Udlændingestyrelsen. 2023a. Religiøse forkyndere med indrejseforbud. <https://www.nyidanmark.dk/da/Ord-og-begreber/US/Religi%C3%B8se-forkyndere/Religi%C3%B8se-forkyndere-med-indrejseforbud> (sett den 11. oktober 2023).
- Udlændingestyrelsen. 2023b. Personer på forbudslisten. <https://us.dk/vores-opgaver/center-for-dokumentation-og-indsats-mod-ekstremisme/indhentning-og-analyse/forbudslisten/selve-forbudslisten> (sett den 11. oktober 2023).
- Vaughan, Kenneth R. 2021. «Religious Moral Communities or Secular Tolerance? Individual-, National-, and Regional-Level Explanations for Restrictive Refugee Policy Preferences in Europe.» *Sociology of Religion* 82 (3): 305–331.
- Wentzel, Knud. 2005. «Dansk litteraturhistorie – en politisk sag». I: *Hvad er så danskhed? 11 essays om danskhed i sprog, litteratur og medier*, redigert av Torben Fledelius Knap, Morten Nielsen og Jakob Pindstrup, 39-50. Højbjerg: Hovedland.
- World Value Survey. 2022. *The Inglehart–Welzel Cultural Map 2022*. www.worldvalues-survey.org/photos/Map%202022_June%202022.png (sett den 11. oktober 2023).
- Østergaard, Uffe. 2017. *Hvorfor er danskerne danske? Om reformationen og nationaliteten*. København: Eksistensen.

Forfatter

Hans Morten Haugen
VID vitenskapelige høgscole
Postboks 184 Vinderen
0319 Oslo
Norge
hans.morten.haugen@vid.no

Artiklen er blevet godkendt ved en redaktionsuafhængig fagfælle vurdering.